

AZ ERDÉLYI SZÁSZOK JUBILEUMA

ATÖRTÉNETKUTATÁS mai állása szerint az erdélyi szászok nem egyszerre, egy csoportban vándoroltak be Magyarországra, amint azt régebben hitték, hanem hosszabb ideig tartott, míg az egyes csoportok — valószínűleg az akkori német birodalomnak különböző tájairól — eljutottak a délkeleti végekre. Lehetséges, hogy egyes kisebb csoportok már előbb is megjelentek, az első nagyobb tömegek azonban II. Géza hívására telepedtek le 1141-től 1161-ig tartó uralkodása alatt. Ezért joggal ünnepelték 1941-ben a bevándorlás nyolcszázadik évfordulóját. Úgy tudjuk, hogy ebből az alkalomból Brassóban, a romániai német népcsoport politikai vezetőségének jelenlegi székhelyén és a XIII. században a német lovagrenddel bevándorolt barczasági szászok fővárosában nagy ünnepeket terveztek és készítettek elő. Úgy látszik, az orosz háború miatt az ünneplést békésebb időkre halasztották.

Érdeemes ezzel az évfordulóval nekünk, magyaroknak is foglalkoznunk, nemcsak azért, mert a szászság kisebb része, kb. egyötöde a második bécsi döntés következtében visszakerült Magyarországhoz, hanem azért is, mert ez a régóta itt élő és kiváló kulturális eredményeket felmutató népcsoport a trianoni békéig közel nyolc évszázadon át osztozott jóban-rosszban a magyarsággal. Hajdan a tatárjárás és a török idők harcai, a közelmúltban az 1914—1918-as világháború a két népet elválaszthatatlanul összekapcsolta és e közös nagy élmények emlékét nem törölhetik el a szomorú emlékű medgyesi határozatok sem (1919). Amit akkor, az összeomlás zürzavarában Medgyesen, vagy máshol mondtak és tettek, az nem kerül az illető népek történelmének legdicsebb lapjaira és jobb, ha a feledés fátylát borítjuk rája.

Eseményekben dús napjainkban jó néha bizonyos tényeket újra emlékeztetünkbe idézni. Eddig is tudtuk, hogy a szászok régóta itt élnek országunk-

ban, de hogy ez az együttélés a magyarsággal már nyolcszáz éve tart, az kétségtelenül bizonyos megfontolásokra készíttet. Szinte hihetetlen, hogy egy kulturális szempontból teljesen magára utalt, alig 240—250.000 lelket számláló kis népcsoport elég erős volt ahhoz, hogy népiségét nehéz háborús időkben és kemény anyagi szűkségből is tisztán megőrizze. Pedig nem szabad elfelejtenünk, hogy sem a középkor, sem a renaissance és barokk kor nem ismerte a mai értelemben vett nemzeti érzést, amely a XIX. és XX. század vívmánya. Így bizonyos értelemben joggal hangoztatja a szász propaganda, hogy népük sajátos szervezetével és makacs szívósságával már régen megvalósította egy későbbi kor vezető eszméjét. Büszkén idézik a XVII. századi Opitz Márton német költőt, aki többször megfordult az erdélyi fejedelem udvarában is és aki a szászokat, mint a hagyomány tartja, „Germanissimi Germanorumnak“ nevezte. Fennmaradásuk mindenesetre már magában is legjobb bizonyítéka annak, hogy a régi Magyarországon nem volt erőszakos magyarosítás, hiszen az évszázadok folyamán igen könnyű lett volna erélyes nyomással eltüntetni egy ilyen kisszámú népet. Az utódállamok megmutatták Trianon óta, hogy lehet az ilyesmit végrehajtani és a viharos török uralom alatt egy ilyen kis népből még hírmondó sem maradt volna.

A szászok az idők változásai közt is mindig tudtak olyan szervezetformákat találni és kiépíteni, amelyek megfeleltek népük jellemének és amellet időállóak is voltak. A kezdetben különálló, szétszórt települések egyesülését II. Endre kiváltságlevele (Andreanum) tette először lehetővé. Ebből az egyesülséből fejlődött ki a szászok „Egyeteme“, az „Universitas Nationis“, amelyben lassan a magyar és a székely nemesség mellett a szászság a harmadik rendileg szervezett nemzetté vált. Emellett azonban a szó nemes értelmében vett demokratikus felfogásukkal megakadályozták, hogy nemzetükben meghonosodjék az örökléses nemesség intézménye. Ezért vásárolták meg az utolsó még köztük maradt „grófok“ földjét, hogy így — igazi erdélyi-szász módszerrel — kivándorlásra kényszerítsék őket. Ennek a fejlődésnek eredménye volt az a rendkívül egészséges, Európában máshol alig található földbirtokmegosztás, amelyet csak az 1923-as román „földbirtokreform“ tudott megrendíteni. A középkori jog szakértői számára különleges problémát jelent a szászok ú. n. polgári kiváltsága („bürgerliches Freitum“). A magyar hűbéri jog ugyanis nem ismerte a közösségi szabadság fogalmát, ezért leleményes megfogalmazással az egész politikai közösséget, az „Universitas“-t a nemes ember jogaival ruházták fel. Így tehát a szászok, bár egyénileg nem voltak nemesek, mint egy nemesi nemzetközösség tagjai személyükben is szabadok voltak.

Történelmük legfényesebb korszaka, mely később soha nem tért vissza, a két Anjou-házbeli magyar király uralkodására esett. Ennek a kornak emlékét őrzi a különböző szász közületek címerében még ma is gyakran előforduló lilium. A török időkben megerősített városaik különleges jelentőséget nyertek s ezzel a szászság a Mohács után kialakult erdélyi fejedelemség egyik fontos tényezője lett. Ugyanakkor a jeles humanista, Honterus reformátor! törekvései nagy kulturális fellendülést eredményeztek. Az ő vezetése alatt tért át a szászság egységesen az evangélikus hitre. Ma már tudjuk, hogy ez a vallásváltoztatás tudatos reakció volt a képrombolók felforgató törekvéseivel szemben.

Savoyai Jenő óta az osztrák terjeszkedési törekvések nagy veszélyt jelentettek a gyengén védelmezett szász érdekekre. Egyik kiváltságot a másik után veszítik el. Végezetül hallgatólagosan életbe lép az ú. n. „concivilitas“, az idegen nemzetiségűek joga ahhoz, hogy szász városokban lakjanak és ott házbirtokot szerezzenek. II. József eltörli az egész szász kiváltság-alkotmányt. Később ugyan visszavonta elhamarkodott intézkedéseit, de a már megindult fejlődés folyamata 1848-on és 1867-én keresztül mégis a szász autonómia megsemmisüléséhez vezet. Ez a vége a szászok önálló bíraskodási jogának is és azzal együtt eltűnik egy kiváló kulturális alkotás, a XVI. században kodifikált erdélyi szász joggyakorlat („Eigenlandrecht“) is, amely sok tekintetben, pl. a kinvallatás feltűnő kerülésében és a bűnözés pszichológiai megítélésében messze a kor gondolkodása fölé emelkedett.

Mindez azonban nem veszélyeztette a szász nép fennmaradását, amely hamar megtalálta helyét és igényeinek megfelelő érvényesülését a kiegyezés után újjáépülő Magyarországon. Ez a tény is annak a jele, hogy a magyar állam megértő előzékenységet tanúsított régi sorstársa iránt. A szászoklakta újonnan felállított megyékben, a városokban és a falvakban a német maradt a hivatalos nyelv és a szászok saját nemzettestvéreiket ültethették az összes hivatalokba, az alispánoktól és polgármesterektől kezdve egész a legutolsó hivatalszolgáig. A rendőrség is szászokból állott és egészen az összeomlásig, 1918-ig Erdély színeit viselte kék-piros egyenruháján. Mérföldetlenül hosszú út vezet az autonóm szász rendőrségtől a Sigurancáig ... A főispánok, mint a magyar kormány bizalmi emberei, máshol mindig magyar politikusok voltak, Szében vármegyében azonban rendszerint ezt a méltóságot is szász ember töltötte be, tekintettel arra, hogy ő egyúttal a szászok grófja (Comes Saxorum) hagyományos címét is viselte. Mint ilyen egyúttal az alapítványi testületé alakult szászok egyetemének elnöke is volt, amely testület a régi autonóm szász testületek vagyonát kezelte. Hatalmas vagyon volt; csak az ú. n. „Hét Bíró Erdeje“ 40.000 kat. holdat tett ki, amelynek jövedelmét a szász kulturális intézmények fenntartására fordították. Ehhez járultak a magyar állam részéről a szász egyházaknak és iskoláknak juttatott bőkezű segélyek, valamint a rendkívül kíméletes adópolitika. Ez volt az a magyar államtól biztosított szilárd alap, amelyen kifejlődhetett az erdélyi szászoknak egész a világháború kitöréséig tartó kulturális és anyagi jóléte.

Mindebből úgyszólván semmi sem maradt. A románok ugyan 1919-ben, a „gyulafehérvári“ határozatokban megígérték, hogy minden kiváltságot meghagynak, sőt még többet is adnak. Bukarest azonban hamar megfélemedezett ezekről a határozatokról és egyetlen ígértét sem tartotta meg. A hivatalnoki kart románosították és a kisebb engedmények csak arra valók voltak, hogy ezeket a tényeket leplezzék. A szász intelligencia ezzel elvesztette azt a lehetőséget, hogy szűkebb hazájában kenyérkeresetet találjon. Elvették a szászság által megteremtett intézményeket, a kórházakat, a nagy pénzköltséggel épített laktanyákat, a nagyszabású színházat. A Hét Bíró Erdejét a román agrártörvény értelmé és szövege ellenére — mint azt Wittstock Ervin költő világos jogi értekezésében kimutatta — minden kártalanítás nélkül kisajátították és nemsokára teljesen ki is irtották. A nemzet hatalmas vagyonát így kótyavetyélték el lassankint és az egyház kulturális alapjait két-három bérházzal kárpótlták. Ez volt a vég.

De térjünk vissza a szászok fellendülésének korszakához, a magyar államhoz tartozásuk utolsó évtizedeiben. Az elvesztett, de már úgyszólván rendi autonómia helyett két másik intézményben találtak kárpótlást, amelyek közül mindegyik egy meghatározott működési kört vett át és töltött meg új szellemmel. Az iskolákat, a kulturális és szociális intézményeket a szász lutheránus egyház gondozta, a nemzetgazdaság feladatait pedig egy különleges szövetségi alapon megszervezett bankrendszer oldotta meg.

Megkezdődött az egyház újjászervezése: az egyházi alkotmányt új feladatainak megfelelően átalakították és a püspök, az egyház lelki feje, aki az autonómia idején egy jelentéktelen helyen székelt, most Nagyszabásúba tette át székhelyét, ahol egy szép barokkpalotát jelöltek ki reprezentatív lakóhelyül. Az egyház nagy feladatok előtt állott. A tulajdonképpeni lelkipásztori tevékenységtől eltekintve ott voltak az iskolaügy kérdései. A régi latin iskolákat modern gimnáziumokká alakították át, ezekhez járultak még a reáliskolák és egy férfi- és egy női tanítóképzőintézet. A papok és tanárok kiképzését kibővítették és új alapokra fektették. A szász középiskolák egy szinten állottak a legjobb magyar és külföldi gimnáziumokkal és népoktatásuk is elérte a kitűzött célt: az erdélyi szászság volt az egyetlen népcsoport a Monarchiában, — nem is beszélve a Balkán népeiről — amelyben nem volt analfabéta. Ezeknek az iskolák-

nak oktatási nyelve teljesen német volt, a magyar nyelvet mindössze heti három órában tanították. Így festett a gyakorlatban az a sokat felpanaszolt magyarosító iskolapolitika...

A szociális kérdések megoldása terén a nőegyesületek alapítása jelentette az első lépést. Ezeket követték a többi szociális alkotások: az árvaházak, a gyermek- és ifjúságvédelem s a falvakban a régi, belsőleg megújult és példásan vezetett legény- és leányegyletek, a kórházak és aggok menhelyei. A tudományok művelése is rendszeresen folyt. A történelem terén kiváló eredménnyel működött a „Landeskundeverein“, a két jeles történekutató, Teutsch püspök és fia vezetésével, s a tájnyelv-kutatás eredménye pedig a mintaszerűen szerkesztett erdélyi-szász etimológiai szótár volt. A természettudományok terén figyelemreméltó, hogy egy szász fizikus mutatott rá elsőnek, szembefordulva az általánosan elfogadott nézetekkel, az erdélyi földgázlelőhelyek lehetőségére.

Vidéken újabb feladat nehezedett a papság vállaira azáltal, hogy lassankint a világi dolgokban is ők lettek népüknek tanácsadói, sőt vezetői, ők irányították a Raiffeisen-mozgalmat¹ és a mezőgazdasági egyesületek munkájának szellemi részét. Nem mulaszthatjuk el azonban megjegyezni, hogy ennek a kiterjedt feladatkörnek következményeképp, mint azt Budapest távlatából már évekkel a világháború kitörése előtt meg lehetett állapítani, a szász papság bizonyos fokig elvilágiasodott, elfordult tulajdonképpeni lelkész hivatásától. Ennek a körülménynek káros hatását a román uralom alatt láthattuk. A román kormányzat törekvése kezdettől fogva arra irányult, hogy a papság nem egyházi tevékenységét megnehezítse, vagy éppen teljesen megakadályozza. Ezt legjobban úgy vélte elérni, hogy kivétel nélkül minden támogatást megvont az egyháztól, amit az a magyar államtól közvetve, vagy közvetlenül kapott. Az a veszély fenyegetett, hogy a szászok kulturális és szociális tevékenysége így teljesen megbénul és ezért, ha nem akarták feladni túlságosan nagyra méretezett műveltségük fegyverzetét, nem maradt más hátra, mint önmaguk megadóztatása. Ez meg is történt, és pedig olyan mértékben és olyan lelkesedéssel, amit máshol még sohasem tapasztaltunk s ami legteljesebb mértékben becsületükre válik a szászoknak. Ez az áldozat azonban nehéz teherként nehezedik a nemzetre. Így fest az a gyulafehérvári ígéret, hogy a románok többet fognak adni a szász iskoláknak, mint a magyarok.

Más eszközöket is felhasználtak, hogy az egyházat feladatainak teljesítésében akadályozzák. A magyarok idejében lényegében az egyház határozta meg az iskolák tantervét, ezzel szemben a román hatóságok a legkisebb részletekben előírták, ismételten megváltoztatták és szigorították a tanmenetet. Ehhez járult még, hogy a román oktatás javára a többi szakokat rendkívül megrövidítették. Ilymódon a románok láthatóan elérték céljukat és úgy látszik, a szászok maguk is elismerték, hogy az egyház nem képes többé megoldani ezeket a kérdéseket. A szociális feladatok végzését már régebben a politikai népközösség vette át az egyháztól és nemsokára elveszik tőle az iskolákat is, ami bizonyára nem történék meg, ha az egyház képes lett volna feladatait teljesíteni.

Kissé más irányt mutat a gazdasági élet fejlődése a magyarok idejében, 1867 után. A vezetést ezen a téren a szász pénzintézetek vették át, amelyekből szerény kezdetek után egy sajátos, altruista banktípus alakult ki. A részvényes nem kapott több osztalékot, mint amennyi kamat a betevőknek járt. Mivel pedig a vállalkozás a tetterős és óvatos vezetés mellett egyre jobban fejlődött, a több tízmillió aranykoronára növekedett tartaléktőkék sokoldalú és messzire kiható tevékenységet tettek lehetővé, miközben a részvénytőkék alig néhány ezer koronát tettek ki. Emellett a tiszta nyereségből állandóan hatalmas összegeket fordítottak kulturális és szociális célokra és ilymódon az egyház működését ezeken a területeken hatásosan támogatták. Ennek a tevékenységnek

¹ Szövetkezetszerűen megszervezett legényegyletek.

legfőbb irányítója Wolff Károly, a nagyszebeni Általános Takarékpénztár igazgatója volt; ez az intézet is ebben az évben ünnepli fennállásának századik évfordulóját. Minden nagyvonalúsága mellett is óvatos ember volt és neki köszönhető, hogy a háziiparnak gyáriparrá való átalakulása idején, amit egyébként a magyar kormány is hathatós segítséggel igyekezett előmozdítani, csak valóban életképes alkotások láttak napvilágot. Ez az óvatosság sajnos hiányzott a román uralom első éveiben. A szászok már azt kezdték remélni, hogy magukhoz ragadhatják a román ipar irányítását — ezért a hiú ábrándért keserű csalódással és súlyos áldozatokkal kellett fizetniük. Wolff Károly működésének legtermékenyebb területe azonban az Erdélyben annyira elhanyagolt közlekedéspolitika volt. A magyar kormánnyal és a budapesti nagybankokkal együttműködve megteremtette a szász vidékek helyi vasúti hálózatát. Ugyancsak az Ő kezdeményezésének köszönhető a Vöröstoronyi szoroson át vezető összekötő vasútvonal megépítése is. A román kormány itt később egyetlen kilométer vasutat sem épített. Végül Wolff alapította meg a szász Raiffeisen-szervezetet, ami által szilárd pénzügyi alapot adott a Mezőgazdasági Egylet áldásos reformatori tevékenységének, amely akkoriban a nagyszebeni Földhitelintézet vezetése alatt virágzott. Az erdélyi mezőgazdasági termelés hanyatlását vándortanítókés egy kitűnő mezőgazdasági iskola szervezésével, továbbá jól szervezett népfelvilágosítással akadályozta meg. Neki köszönhető, hogy a hármás vetésforgó eltűnt, külföldi szarvasmarha- és Sertésfajtákat honosítottak meg, a szőlőművelést új alapokra fektették és az általános színvonal minden szempontból emelkedett.

Ez volt a magyar korszak végén az erdélyi szász gazdasági élet képe, amelynek minden ága a magyar kormány jóindulatú támogatását élvezte. Ha ezt a virágzást a mai helyzettel összehasonlítjuk, az a benyomásunk, hogy a hanyatlás, sőt szinte a teljes kimerültség állapotával állunk szemben. A szász bankok kezelésében levő saját és idegen tőkék, összegét nemrégén mértékadó helyen mindössze nem egészen 3 milliárd lejre becsülték az 1930-as gazdasági válság előtti 6½ milliárd lejjel szemben. Azt mondják, ez a csökkenés mutatja legjobban a szász nép elszegényedését. Ha pedig a magyar korszak utolsó éveinek adatait vizsgáljuk, kiderül, hogy ez az összeg csak tized része az akkori tőkeállománynak: a csökkenés tehát nem kétszeres, hanem tízszeres. Igaz ugyan, hogy egyes vállalkozásokban meglepő eredményeket állapíthatunk meg, így pl. egy-egy falu textiliparában, vagy kisebb vidékeken, általában azonban a mérlegek és a többi hozzánk jutott adatok hanyatlásról számolnak be.

Emellett a román kormány semminemű segítséget nem nyújt a hanyatló szász gazdaságnak. Ellenkezőleg, súlyos adóterhek nehezednek iparukra és gazdaságukra, éppenúgy mint a többi kisebbségére is, míg a román vállalkozás ezen a téren is lényegesen jobb helyzetben van. Néhány év óta az egyik erdélyi városban árumintavásárt tartanak. A kiállítók reménykedtek, hogy a kormány, látván az elért kiváló eredményeket, az iparra kedvezőbb intézkedéseket fog hozni. Az eredmény ezzel szemben az lett, hogy a kormány az árumintavásárt a kiállító cégek adózóképességi fokmérőjének használta fel. A betegsegélyző és a többi szociális intézmények temérdek pénzbe kerülnek, de a szászoknak nem sok hasznuk van belőlük. A magyarok idejében felfedezett földgáz, amelynek kiaknázásával a nagyvonalú magyar kormányzat az ipar fejlődését kívánta elősegíteni, most a román állam birtokában van, amely azt tisztán pénzügyi szempontjainak figyelembevételével kezeli. Árát oly magasra szabta, hogy az ipar, amelynek fejlődése oly áldásos lenne a szász városok fejlődésére, semmi hasznát nem tudja venni.

Az egyetlen előny, amelyet az erdélyi szász ipar a román államnak köszönhet, a védővámok és behozatali tilalmak rendszere. Ez a rendszer azonban egy rendkívül veszélyes fejlődés megindítója lett. Nem azok az iparágak jövedelmeznek jól, amelyek a vidék szükségleteit az ott meglevő nyersanyagokból látták el, hanem azok, amelyek a kormányra gyakorolt

befolyásukkal a maguk hasznára tudták fordítani a behozatali vámok rendszerét. Mivel azonban a „nagytergzádzálkodás“ gondolata egyre jobban hódít, valószínű, hogy ezen a téren is mélyreható változások fognak bekövetkezni, amelyeknek következtében a szász iparnak is áldozatokkal járó átállításokat kell elszemnednie.

A mezőgazdaságban az 1923-as román agrárreform járt rendkívül súlyos következményekkel. Igaz ugyan, hogy a szász földbirtokokat nem sajátították ki olyan mértékben, mint a többi nemzetiségeket és a törvény végrehajtása sem volt mindenütt egyformán szigorú. Kétségtelen azonban, hogy az igazságtalan kisajátítások megrendítették a szász földbirtokok egészséges megoszlását, amely még a magyarok idejében megvolt. Ehhez járult még a román kormánynek a háború utáni évekig űzött egyoldalú árpolitikája, amellyel a városi választóknak akart kedvében jární. Ennek a politikának a mezőgazdaságra gyakorolt káros hatását sem a hirtelen külkereskedelmi árváltozások, sem a különböző kárpótlások nem tudták jóvátenni. A mezőgazdaság nem tud ötletszerű kísérleteket elviselni; itt nyugodtan kiegyensúlyozott, egyenletesen következetes politikára van szükség, mint pl. Magyarországon.

A Magyarországhoz visszakerült szász községek nem egyforma helyzetben vannak. Némelyek kedvező fejlődést mutatnak, de vannak olyanok is, amelyeknek helyzete súlyos aggodalomra ad okot. Néha a teljes pusztulással állunk szemben. Vannak községek, ahol a háború előtti nyolcszáz ökből alig negyven maradt, a szántóföldek parlagon hevernek, a házak dűledezenek. Ahol a magyarok idejében csak néhány román család élt, a román uralom alatt földmíves-proletárság telepedett meg a kisajátított házhelyeken s most ők alkotják a község lakosságának többségét. A szászok kénytelenek voltak földjüket ezeknek a románoknak bérbeadni, különben megműveletlen maradt. A katonai szolgálatot sok szász földmívesnek erőin túlmenő áldozattal kellett megváltania, ami aztán a teljes nyomor szélére juttatta.

Végül még egy jelenséget kell megemlítenünk, ami magyar részen szintén aggodalomra ad okot: a szász ifjúság nagymértékben vándorol ki. Ez a folyamat most meglepő méreteket öltött, míg a magyar időkben a Budapestre, vagy Bécsbe költöztek csekély számát másirányú bevándorlás pótolta. Ez a megfigyelésünk különösen az egyik visszatért városra vonatkozik, amely a románok alatt elvesztette kb. 35.000 holdat kitevő erdejét, — ez volt a második kisajátított szász nagy erdőbirtok — s így gazdaságilag halálra ítélték, úgy hogy az ifjúság semmi érvényesülési lehetőséget nem talált többé. Ez a jelenség természetesen a román uralom alatt maradt városokban is felfedezhető, s ennek következtében a legutóbbi időkben egyre jobban kezdik elveszteni német jellegüket, őszinte aggodalommal gondolunk arra, mi lesz a szász nép sorsa, ha ez így folytatódik tovább. Szívvel óhajtjuk jobbrafordulását; hisz ezt a kívánságot a magyarság iránt tanúsított évszázados együttműködésükkel is kiérdemelték. Ezért legjobb kívánságaink kísérik őket részünkről is nyolcszázadik évfordulójukra...

SZÁSZ FRIGYES